

283

|| Мар. Г.

М. ГРИНБЭРГ

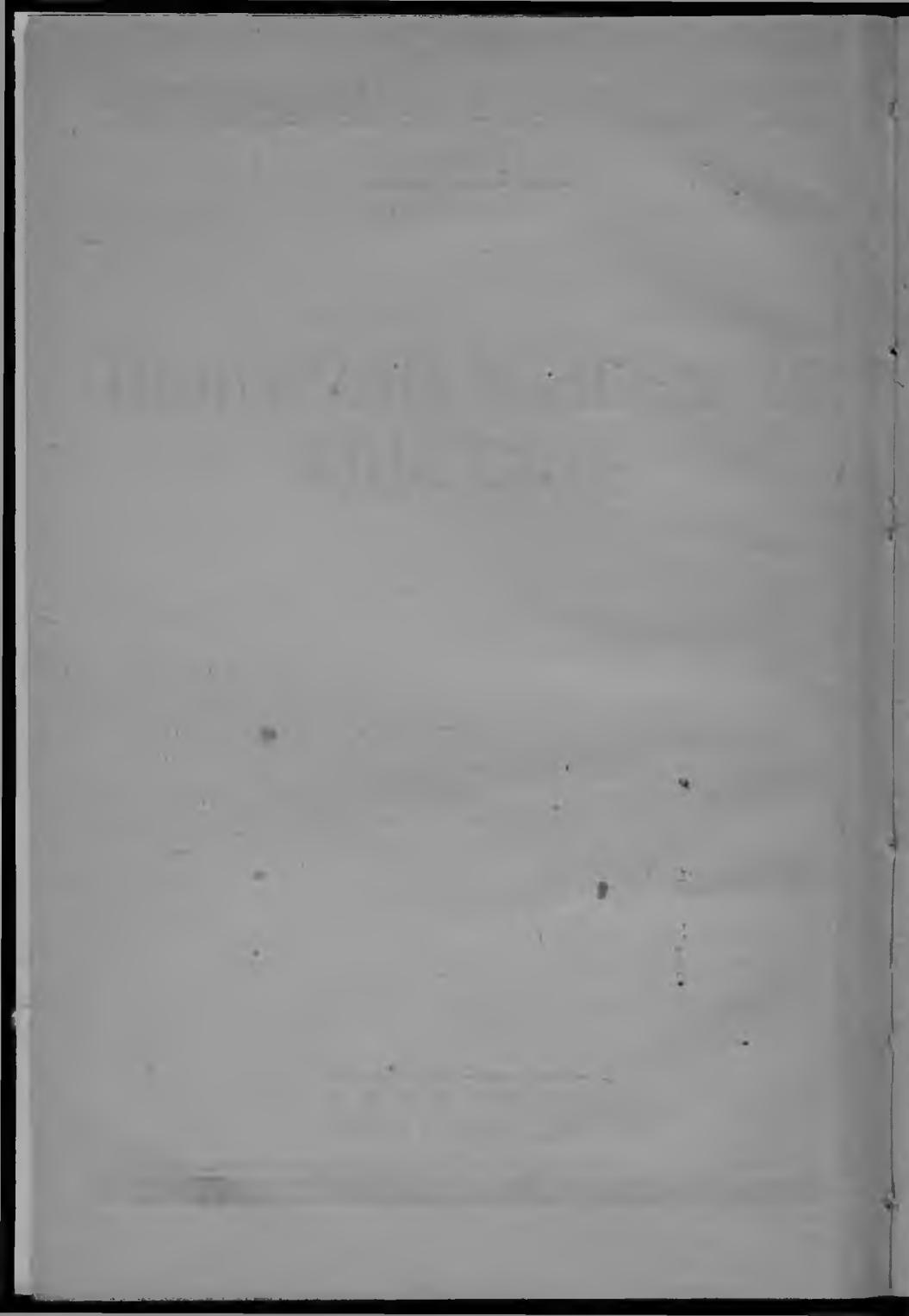
БІРВЭЗЫМ ЙАРАЛЫН ЧИКТЫДА

126

697

У Ч П Е Д Г И З
МОСКЫВА 1932

БІРВЭЗЫМ ИАРАЛЫН ЧИКТҮДӘ

Бірвэзым йаралын чиктүдә.

Шуқы авәжок ак пәләп, кыцә чиктүмбүлә бшкә тьэтьә-жым. Бірвэзылән махань ыргәмүм чиктәш кәләш, ти гишән шукжок акат шаналтәп. Мыштыдә, самынь чиктүм ыргәм бірвэзылән худам бштә. Тиды авәлән ышышкы акат пыры. Бірвэзым пәлүдә, мыштыдә чиктүмәш кушмашыжым әптүртә, кынамжы эчә бірвэзым воксәок локтыләш. „Тиды бнжы ли“ манын, ыргәмүм кәпәш йарал статыан ыргаш кәләш. Кәпәш йаралын ыргымы ыргәм эдәмлән здоро-ван кушкаш палша. Тэвә ти гишән ти кнүгәштү попән пүнәнә.

Изи бірвэзылән малын ыргәм кәләш.

Махань ыргәм, малан кәләш, махань ыргәм здоровам пуа бірвэзылән, махань локтыләш, ти гишән пүтәри шанал-таш кәләш. Пәләнә вәт, задорова бірвэзын кәпүштүжы со ик статыанок шокшы шалга (36—37 градус нәры шалга).

Тэхән шокшышты вәлә кәп ровотайән блен кәрдәш. Кап брәш аль үкшәш тәнгәләш кынь, бірвэзын цилә цүм көргүжы локтылалтәш, вара бірвэзы йасыланаш тәнгәләш. Сәдүндон үштү-шокшы вашталтәш кыньәт, кәп со ик нәры шокшым кычыжы. Кәнгүжым кәп утла бнжы бры, тәлым бнжы кижы. Икклады шокшым кәп кыцә кыча?

Бүлүш эдәмүн шүм көргүжы бшкәок бшкүмжым брыктә, бшләнжы кәрәл шокшым бшкәок бштә. Изи бірвэзын шүләштүл кашмыжы, кыргышталмыжы, тидын кәпшым брыктә. Циләнок пәләнә вәт, пәшә бштүмүкы, чынь кашмыкы, кыргышталмыкы, кәп пиш брә. Эдәм кәпәш шокшы циләок кодәш кынь, нүгышкат ак ләк кынь, суткак — пәләкүштү вүд күктүм йактә шон кәрдәш. Тынәм вара бірвэзы кола. Лачокшок кынь тәнгә акли. Кәп брым сәмбүн шокшыжы ләктүнок мия. Шуқы корны дон кәп кыц шокшы ләктәш. Сәк шуқы шокшыжок кавашты вашт ләктәш. Кого эдәмүн 5 пайышты 4 пай шокшыжы ләктәш. Изи азән кәп шокшым кычән ак кәрт; азә маньар изи, тә-нәры шуқы шокшым йамда. Кавашты вашт шокшы кыцә

лăктэш? Шуки сэмьнь лăктэш. Кăп шокшэш воздух ыра. Кăп лишньш уштѣ хăдырвлă: потолок, сăдыра, стѣньа мола цилă ырат. Эчэ пужăлтмѣ донат шуки шокшы кăп кыц лăктэш.

Кăп кыц шокшы йужнам изин лăктэш, йужнамжы когон лăктэш. Кăпѣштѣш ылыш шокшым вicktарышы улы. Тидѣ кăнѣжым шокшым когоракын лыкташ палша, тѣлым „кап ыяжы кижы“ манын шокшым пэрэгă. Кавашты лѣвълны вѣцкыж пычвлă мычкы (вѣр кашмы корны мычкы) вѣр каштэш. Кавашты лѣвълны кашмыжы годым, вѣр цилă кăплан шокшым пуа. Кăп мычкы вѣр когон каштэш кынь, каваштыжат когон ыра, шокшыжат вѣлкы когон лăктэш. Уштѣ годым вѣр корны — кыптырнэн шынзэш. Сăдѣндон вара кавашты докы вѣр чѣдѣн толэш, шокшыжы кăп кӱргешок кодэш. Тэвэ тэнэ кӱргыштѣ шокшы пэрэгăлтэш. Уштѣ годым вѣр вѣлкы ак кузы дă ошэмьнă. Кăнѣжым, шокшы годым, пиш йакшаргэн шыцмѣлă, вѣр чѣнь кашмы годым кăп пиш пужăлтэш. Пужвѣт йарэ вара кăп кыц шокшы лăктэш.

Хоть кыцэ кăп шокшым пэрэгэн кертшы, соикток эдем ти пэрэгымаштон вэлэ мѣландѣ вѣлнѣш сакой статьян воздухшты тырхэн акерт. Нъимахань волькыкат, звэрăт, эдемăт мѣландѣ вѣлнѣ цилă кльимытышток вольашты, шѣм кӱргыштѣш шокшы донок ылэн кертшы укэ. Каждый животныйок ышланжы йарал кльимытышты ылынежы. Кльимыт ак йары гынь, ылэн акерт. Эдем выргэм дон дă ылыш тон шокшы гыц аль уштѣ гыц ышкымжым пэрэгэн мышта гынь, сакой кльимытышток ылэн кэрдэш.

Выргэм мѣнмăм пэрэгă тѣлым уштѣ гыц, кăнѣжым шокшы гыц. Айыртэмьнжок азăлан вѣргэм кэлэш. Когорак эдемьн кăплă, азăн кăп шокшы — уштѣ гыц ышкымжым пэрэгэн акерт. Тѣдѣндон азăлан, пиш нѣлы ылашыжы. Азă когорак эдем гыц шуки шокшым ӱрдышкы колта. Азăлан уштăт, шокшат пиш худа. Когон ырыктэт аль кижыктэт кынь, азăм пушташ лиэш; каваштыжы уштѣ-шокшы гыц пэрэгэн акертăт, тэнэ лиэш. Ти лѣтмăш кыц, выргэм вэлэ азăм пэрэгă.

Уштѣ гыцăт, шокшы гыцăт выргэм пэрэгă.

Выргэм малын ырыктă?

Выргэм кăпѣштѣш шокшым пэрэгă, кăп тон выргэм лозш шокшы вăрым ыштă, цăрă монгырым мардѣж гыц пэрэгă. Шокшы колтыдым мѣньер, ыштѣрăш, кавашты гыц

ыргатат пэрэгә. Кәнҗым кәпштыш шокшым пэрэгәш акәл, кәчй шокшы йылатымаш кыц пэрэгәш кәлеш. Тьдьндон шоз ош мьньер гыц ыргәмьм ыргымыла. Тәхән ыргәм кәчй йылатымаш кыц пэрэгә. Мәнмән сәндәлөкыштнә шуку вәрәок икпоратка уштй — шокшы ыләш; кыды вәрәжй эчә уштйрәкәт ыләш. Тьдьндон шокшы кычыман ыргәмьм ыргаш кәлеш.

Кәпштыш шокшым пэрөгьмәштй ыргәм агыл, ыргәм дон кәп лоштыш шокшы кәрәлжок ыләш. Воздух вәшт шокшы иасын ләктәш. Миж ыргәм гыц 9 кәнә утла шокшым воздух кыча. ыргәм ланзы лоштыш шокшат кәпым ьрөктә. Воздух мәнмәм уштй гыц пэрэгә, кәпнән шокшыжым пэрэгә. Тидьм цакләтәт, цудәйьмлә вәлә. Тидй лачок ьлмым ьлөмәшток ужаш лиәш.

Качкыш стрәпәйьш ьдйрәмәшвлә йажон пәләт, кыцә шокшы вьдйм чәльньькыштй шуку вәрәмә урдымла. Чәльньькым пумага дон вьдйл шьндьмлә әль ваткан калпакым чиктән шьндьмлә. Тәнгә ьштймыкы пумага дон чәльнььк ло гыц шокшы ньыгышкат йьлә ләктьн акәрт. Тьдьндон вьтшәт йьлә ак үкшы.

ыргәм гишән агыл, ыргәм лошты ьлшы воздух кишән шокшы пэрөгәлтәш. Тидьм пәләш лиәш ыргәм лоштыш шокшым тьэрмомәтьрдон висән. Ик әдәмьн ыргәмьштйш шокшым тәнгә висәвәт, тәвә мам пәлөвй: цәрән шалгыш әдәмьн кәпштыжй 30 градус шокшы ьлын, миж тыгырым чиән дә тыгыр вьләц висьмыкы 28,5 градус шокшы лин, миж тыгыр вьлән мьньер тыгырым чимькыжй ьйлнжй 24,8 градус лин, ти кок тыгыр вьлән жильәткәм чимькыжй 22,9 градус лин, жильәткә вьлән эчә пинжәкым имькыжй 19,4 градус лин.

Махань ыргәм уштй гыц йажонжок пэрэгә?

Уштй гыц кәпым мьньервлә циләнок ик статьян ак пэрөгәп. Тидьм циләнок пәләт, кыдыжы „когон“, кыдыжы „изин“ ьрөктә маньт. „ыргәм ьрөктә“ манмы шамак самынь лиәш. ыргәм воксәок ак ьрөктй, ньымахань шокшымат ак пу, кәп үкшймәш кыц вәлә цәрә, ирөкьн-төр-кәпым үкшйктә.

Пышкыды, кьжгй мьньерьшкы, ьштйрәшьшкы, ьжгашкы вәлә шуку воздух пыра, ньнй вәлә кәп шокшым шуку вәрәмә кычат.

Мьньер, ьштйрәш кьжгыц лиәш кьньәт, шокшым чьдьн кыча. ьштйрәш мьньер гыц иктәк-пәләк утла шок-

шым кыча; „фланьэль“ манмы пышкыды мыньэр Ышкым-жын мамык лоштыжы 100 пайышты 90 пайжы воздух ылэш; шьиртй пйрцйжы 10 пай вэлэ ылэш.

Кавашты миж лоштыжы пиш шуку воздух ылэшят, шокшыжымат пиш шуку кыча. Каваштышты воздухшы 95% нйрй ылэш.

Бндэ пйлнй, Ыштйрйш, кавашты, мамык сэк йажон шокшым кычат; пумажный мйньэр, айыртёмйнжок итын мйньэр, пиш худан шокшым кыча.

Шокшы кычымашты эчэ чийят, мйньэрйн вйлвйлжят палша. Мйньэр йаклака ылэш кйнь, шокшым изиш вэлэ колта, йаклака агыл гйнь, когон колта. Шим выргэм ош выргэм гйц кок пай утла шокшым кыча. Сэдйндон шокшы (айаран) вэрёман шим выргэм чимйкй, ош выргэм чимй годшы гйц когон йасыланымыла.

Тэл выргэмлн сэк йажожок махань матьериал ылэш?

Тэл вэрёман махань матьериал шокшым йажон кыча, тйхёнй гйц выргёмйм ыргымла. Изи йрвэзылн шокшы, куштылгы выргэм лижй. Нйлы выргэм шумлн уты пашам Ыштйктй, когон вйрйм тйрвйтй. Нйлы выргэм дон паша Ыштймаштй пиш ййлэ йагылымла, он шийш тйгйлэш, пужалт шйцмйля, шулэштылэш тйгйлмйля. Сэдйндон йрвэзылн куштылгы—шокшы выргёмйм Ыштйш кэлэш, миж матьери гйц ыргым выргэм вэлэ куштылгы шокшы ылэш.

Начкы выргэм дон малын уштй?

Начкы выргэм, кукшы выргэм гйц ййлэ шокшым колта. Выргёмйштй, нйрймйкйжй, шьиртй пйрцй лоштыжы воздух укэ лиэш, воздух вйрэш вйт вэлэ лиэш. Вйт, кошкы мыжы годым, шуку шокшым нйлэш. Начкы выргэм-м кйпэш пижэш тй выргэм дон кйп лошты воздух укэят, кй когон-кижй. Пышкыды итын аль пумажный мйньэр нйрймйкйжй пиш когон кйпэш пижэш. Миж шьиртй пингйды ылэш та нйрймйкйжят кйпэш ак пиж. Тйдйндон шокшыжат Ыштйрйш лаксывля лошты, миж лошты шуку шалга, кйпйт ак кижй. Нйртймй Ыштйрйш фланьэль гйц 1½ утла кукшыжы годшы гйц шокшым колта, пумажный йаклака мйньэр 3 ганйат утла колта. Тидй гйц пасна эчэ миж Ыштйрйш пумажный мйньэр гйц ййлэрйк кошка.

Азәм пиш идә вѣдыл!

Бндә пälәнә, шукувачаш ыргәм чимѣкѣ, шокшы лиэш. Ти шукувачашым, икараш пиштән ыргымыкы, шокшы укә лиэш; пачаш-пачаш ыргәм вэлә шокшым кыча.

Шукувачаш ыргәм дон ырвезѣм кижѣмәш кѣц пәрәгәнә. Тѣдѣндон тәлѣм шукувачаш тыгырым ырвезѣлән чиктәш кәлэш. Кынамжы ырвезѣштѣм йаратышы атьә-авәвлә утла когон вѣдыл шѣндән ырвезѣштѣм ышкәок локтылыт. Шукужок утла шокшын ырвезѣштѣм чиктәт. Ырвезѣ тѣнѣ матмыжы годым, кыргышталәш тә когон ырә. Атьәштѣ-авәштѣ тидѣм ак шаналтәп. Изи ырвезѣ когорак ырвезѣ гѣц шуку кыргышталәш вәт. Ырвезѣвлә ашкәт ак кашәл, со кыргышталыт.

Шукувачаш нәлѣ ыргәмдон ырвезѣлән кыргышталаш пиш йасы; кыргышталаш пүжәлтәш, ырән шѣнцәш; пүж вѣтшѣ кәп вѣләнжок кодәш; кѣжгѣ шукувачаш ыргәм вашт пүж вѣт пышым воздух итырәйән аккәрт, сәдѣндон ырвезѣм утла вѣдыләш акйары. Пиш шокшәш ырвезѣ тымәнѣн гѣнѣ, ти худа привичкѣ гѣц ырвезѣм карандаш кәлэш.

Махань ыштѣрәш кѣц мѣнѣр гѣц ырвезѣлән ыргәмѣм ыргаш кәлэш.

Махань ыргәмѣм ырвезѣлән ыргаш кәләш?

Ырвезѣлән ыргәмѣм нәлмѣ, ыргыктымы годым цилә статьянок тумайалаш кәлэш. Шокшыдон уштѣ гѣц вэлә ыргәм ак пәрәгѣ, эчә кәчѣ йылатымаш кѣц, кавашты шәлѣшмәш кѣц, ләвѣрә гѣц пәрәгә. Кыргышталаш, мадаш, пүгѣнѣләш моло ыргәм ыңжѣ әптѣртѣ. Мә пälәнә бндә, эдәм каваштын пиш кого пәшә ыләш: тѣдѣ цилә шүм көргѣ пәшәм төрлән шалга, ик нәрѣ шокшым урда.

Каваштын ти пәшә вэлә агыл, эчә цилә кәпѣм сакой худа цәр гѣц „микробвлә“ (изи шукшвлә) гѣц пәрәгә. Каваштышты шушыр вәр укә гѣнѣ, шүм көргѣшкѣ микроб попазән акәрт. Сәдѣндон каваштым пиш пәрәгәш кәлэш; кавашты ыңжѣ шушыргы, изи шушыр гѣцок шүм көргѣшкѣ микробвлә попазән кәрдѣт. Худан ыргым ыргәмәт, кәмәт, йыдалат каваштым нѣзѣлтән кәрдѣт. Сәдѣндон хотѣ мажымат прамой чийш кәлэш.

Кәплән ма акәл, шүм көргѣштѣ ма худа улы, цилә кавашты итырәйә. Каваштыштына мәнмән пиш шуку

(3 мѣльион нѣрѣ) пѣжвѣттѣ шѣлыш лѣкмѣ изи ыражвлѣ улы. Пѣжвѣт ѣарѣ эчѣ молы худаат (шѣм кѣргѣм отравлѣѣйшѣ качкыш молѣ) лѣктѣш. Цилѣ акѣл качкышым, кавашты итѣрѣѣен шалга.

Тидѣн лачок ылмыжым тѣвѣ тѣхѣнѣ пѣшѣ анчыкта. Ик пѣтькалгыш пѣжвѣдѣм пин вѣрѣшкѣжѣ колтымыкок пи кола; колымыжы годым цилѣ кѣпшѣм шѣн шывшын шѣндѣ. Крольыкын мижшѣм тѣрѣд шуѣн кѣпѣшѣжѣ лакым шѣрѣн шѣндѣмѣкѣ, пѣжвѣт лѣкмѣ ыражвлѣжѣ пѣтѣрнѣлт шѣнцѣт. Вара кѣпшѣ отравлѣѣѣлтѣш тѣ изиш лимѣкок крольык таки кола.

Изи ѣрвѣзѣн кым пайышты ик пай гѣц утларак каваштыжы ѣйлѣн кѣмѣкѣ шѣм кѣргѣжѣ отравлѣѣѣлтѣш, пѣжвѣт лѣкмѣ изѣ ыражвлѣжѣт пѣтѣргѣт. Тѣнѣм вара эдѣмѣм ытараш акли, кола.

Сѣдѣндон каваштыштыш изи ыражвлѣ со ирѣ лиштѣ, лѣвѣврѣн ѣнжѣштѣ лиѣп. Монгыр гѣц кавашты вашт пѣжвѣт ѣарѣ лѣкшѣ вѣцѣствавлѣ кавашты вѣлѣнок, ыргѣм лѣвѣлѣн кодыт кѣнѣ, ѣрвѣзѣлѣн худа лиѣш. Каваштыжы ѣакшаргѣн шѣнзѣш, лимвлѣ лиѣш тѣнѣлѣт молѣ.

Цилѣ ти ѣасывлѣ гѣц карагнѣт кѣнѣ, кѣпѣм ирѣн урдаш кѣлѣш, вѣт шывшы мѣнѣер гѣц тыгыр-ѣалашым, ыргѣмѣм ыргаш кѣлѣш. Кѣп цилѣ акѣлѣм пѣжвѣт ѣарѣ вѣлкѣ лыктѣш. Кавашты вѣлѣн лѣвѣврѣ ѣнжѣ кот. Шокшы вѣрѣмѣн, кѣнѣжѣм рѣзинывѣѣ ѣакиткѣм ѣль кавашты пинжѣкѣм чимѣкѣ, кѣплѣн пиш ѣасы лиѣш, пѣжѣлт шѣцмѣлѣ, укшыцмы вѣлѣ шоаш тѣнѣлѣш. Эчѣ шамдымат эдѣм лин кѣрдѣш.

Ѣштѣврѣш ыргѣм тѣлѣш пиш ѣажѣ.

Ѣштѣврѣш ыргѣм цилѣ сѣмѣнѣок ѣажѣн шокшым кыча, кѣпѣм итѣрѣѣѣ, лѣвѣврѣм кѣп кѣц лыктѣш. Ѣштѣврѣш ыргѣм, нѣрѣмѣкѣжѣт шокшым кыча, эчѣ кѣпѣмѣт ак кѣжѣктѣ. Итѣн мѣнѣер, нѣрѣмѣкѣжѣ, шокшым ак кычы, шѣртѣ лоштыжы вѣт ылѣш тѣ вара шѣртѣжѣ икараш аралалт шѣнзѣш.

Изи ѣрвѣзѣлѣн миж тыгыр акѣары.

Ѣштѣврѣшѣнѣт, мѣнѣерѣнѣт, акѣарышты улы. Миж изи ѣрвѣзѣн пышкыды шѣлжѣм шѣрѣн колта. Вара монгырѣшѣжѣ чѣнчѣвлѣ лѣктѣн шѣнзѣт, кавашты цѣрвлѣ лиѣш тѣнѣлѣт. Миж ыргѣм эчѣ худа пышым кѣп кѣц шывшѣш.

Сэдýндон миж ыргэм пиш йýлэ пышанэш, лъавýргä, топылот мышмыкы пиш йýлэ тýгәнä, йажо цýрэжý пýтä, шокшы кычымашыжы пýтä, вара нэлý пингýдý лин шýнзеш. Пиш шокшышты урдымыкы, бýрвезý пиш слапкаэмэш, үштýм-шокшым тырхэн акэрт лиэш.

Махань мýнбэр дон ыргымыла бýрвезýлән тыгыр-йалашым?

Миж ыргэмýм бýрвезýлән чиктáш тэл, шýжý вэрэмән пиш йажо. Лýвälән чиктáшýжý акýары. Лýвäl тыгырым ош пышкыды мýнбэр гýц ыргымыла; мадэпалам, вäз, болгарски нансук, батýист кýц ыргымыла. Итýн мýнбэр шокшым ак кычы, йуалтара вэлэ. Бýшкэжý тырхышы — пиш пингýдý ылнэжý дä соикток изи бýрвезýн тыгыр-йалашлан акýары. Итýн мýнбэр, пумажнýй мýнбэр гýц шэргэш шагалэш. Пумажнýй мýнбэр гýц ыргым тыгыр кәнýжэш вэлэ йара.

Бýрвезýн тыгыр-йалаш махань цýрэән лишäшлык.

Лýвäl тыгыр-йалаш ошы лижý. Кыдыжы „пиш бýнжý лъавýргý“ манын, лýвäl тыгырымат чýлтät äль ала ситцý дон ыргат. Тыгырыштыш чийä бýрвезýн кäпýм локтылэш. Бýндэ пälәнä, кыцэ кäп вýлкý худа пýжвýt йарэ лäктэш. Хоть кыцэ эдэм итýрән ýлä гýнбät, кäпэшýжý соикток лъавýрä кодэш, тыгырэш иижэш. Ош тыгырым чимýкýжý эчэ когон лъавýрä пälдýрнäш тýнälэш. Чийн тыгыр эчэ кäпýмät чýлтä, вара кäпэш сакой чýнчэвлä лäктáш тýнälýт.

Бýрвезýн ыргэмýм итýрән урдыда.

Шуку чийн кашмы, лъавýрән ыргэм кäплән махань худам ýштä.

Ыргэмýм пиш шуку чийн кашмыкы шокшы кычымашыжы пýтä, ыргэмжý тýгәнä, лъавýргä, шýртýвлäжý икараш лин шýнзýт, йуж вэрэжý шýрэ, йуж вэрэжý шoэ лиэш. Тýгәнýш ыргэм нöрымýкýжý йýлэ ак кошкы, вýдýм кыча, лошкыжы воздух чýдýн пыра. Сэдýндон шокшыжымат ак кычы. Бýрвезý ыргэмжýм практон, шундон, лъавýрäдон, шýвýльвýtтон, рундон моло пиш йýлэ лъавýртä. Айыртэмýнжок лýвäl тыгыр лъавýргä. Лýвäl тыгыр кäп кýц лäкшý лъавýрäm пога. Тыгырыштыш лъавýрäm

висаш лиэш. Ляввйрән тыгыр ирэ тыгыр гыц лэлы. Ик пут ирэ тыгыр гыц, ляввйргымькы, 42—44 кырвэнгә нэры лэктэш. Мижән, пышкыды тыгырэш пип когон ляввйрә пижэш. Ляввйрән тыгыр гыц сакой цэр: скарлатын, шадыра, хальэр, вйр пышкэдыш (двэзинтьэри), брүшной тьиф моло пижын кэрдйт. Сэдьндон изиш чимы тыгырым пазарышты нэлыч чиктэш акйары.

Выргэм гыц ляввйрэм кыцэ итвйрэймьлэ?

Кыды аважы пачкэнок выргэмьштэш пракым—ляввйрэм пйтэрэш лиэш машана. Пачкэн пйтэрэш акли, вейлнэш пракшым вэлэ изиш пачкалташ лиэш. Шокшы вйттон, шавындон, содыдон мышкын вэлэ итвйрэйаш лиэш. Сэдьндон мышкаш литым матьэри гыц тыгыр-йалашым брвэзылэн ыргаш акли.

Изи брвэзылэн тыгыр-йалашым кыцэ мышмыла?

Брвэзын ты ыр-йалашым когораквлэн тыгыр-йалаш кыц пасна мышмыла. Мышкашыжы йори бштэм тэгәнэ кэлэш. Ти тэгәнээш брвэзым мышкаш акйары.

Ляввйрән тыгыр-йалашым пйтэри мышкаш тынэлмь анэыц ливы, соды вьдэш йыт ваштэш нортэш шьндэш кэлэш. Шим тыгырым төрок шокшы вьдышкы пиштэш акйары. Пиштэмькы ляввйрә кун кэ дэ мьнэр пьрцэ лоэш киэн кодэш. Вара ти ляввйрэм мышкын лыкташ йылэ акли. Нортэм тыгырым пйтэри ливы вьдэш шавындон, соды дон мышкыт (содым пиштэмькы шавынь чьды пьтэ). Вара шавыным шьрэл падэш шолгат, камакаэшат прэйыктат. Ляввйрэжым йажон мышкын колташ маньн тыгыр-йалашым киттон тырыжыт, уштон шит; вара анырышты шукувачаш шүалтат, вара пинзалыт тэ пөрт вуйэш аль туйа кошташ сакат. Айарэш коштымыкы йажо лиэш. Кошкымыкы катайт, утужат моло.

Блым пөртышты тыгыр-йалашым мышкаш, кошатш акйары. Айыртэмьнжок изи авэ улы гынь, акйары. Тыгыр мышмы годым пөрт лывырга, воздух локтылалтэш. Лывыргы-кылыш пөртышты шуку блымь годым брвэзы слаккан кушкэш, ревматизмьдон, малокровидон йасыланаш тьнэлэш; цилэ сэмьн цэржок пижын кэрдэш. Блым пөртышты утужашат акйары; айыртэмьнжок шү опыман утуктон утужымыкы шьрэм лиэш. Шьрэм авэлэн пиш худа ылэш. Блым пөртышты тыл шолэш пиштэн брйыктым утуктон вэлэ утужаш йара.

Вѣлвѣл ыргэмѣм кыцэ итѣрѣйѣмѣлѣ?

Изи ѣрвэзѣн вѣлвѣл ыргэмѣм топылот пачкаш, шоткадон итѣрѣйѣш кэлэш, шоэн-шоэн мышкаш кэлэш. Вѣлвѣл ыргэмѣмѣт „мышкаш лимѣ матѣрѣй гѣц ыргаш кэлэш“ манын попышна. Кыдыжы эчэ пѣртѣшток шоткадон итѣрѣйѣт. Ныгынаमत пѣртѣштѣ итѣрѣйѣш акэл, ти худа пѣшадон кѣрѣдѣлѣш кэлэш. Ти сѣмѣнь итѣрѣйѣмѣнѣдон пракым вѣлэ пѣртѣш шагалтѣнѣ, логѣрѣшкѣнѣ шывшына, эчэ вѣс пачаш ѣшкѣ вѣлкѣнѣ шѣндѣнѣ. Пырак тон лѣвѣврѣ здоровалан пиш худа ылыт; айыртѣмѣнжок изи ѣрвэзѣлѣн худа ылыт. Азѣ ирѣ воздухтон шѣлѣжѣ. Кышты изи ѣрвэзѣ улы, тѣштѣ пыракым тѣрвѣтѣш акѣары, пырак логѣр пындашкы вѣрѣшмѣкѣ, кахырыкташ тѣнгѣлѣш. Вара логѣр пындашыжы, кукшы логѣржѣ, шодыжы, цѣражы цилѣ йакшаргѣн пуалаш тѣнгѣлѣт.

Изи ѣрвэзѣн органвлѣжѣ пиш ѣлѣ йасы лин колтат. Кого лимѣ сѣмѣнжѣ эдѣм чѣдѣрѣкѣн ѣасылана. Пракышты эчэ цилѣ сѣмѣн цѣр пѣжѣктѣшѣ шукшвлѣ (микробвлѣ) чѣхоткы цѣр моло улы, сѣдѣндон ыргэмѣм тѣнѣ итѣрѣйѣш кэлэш; ѣрвэзѣн ыргэмѣм шѣрѣнѣрѣкок кѣчѣш кошташ кэлэш; кѣчѣ цилѣ заразым ѣамда, цѣр пѣжѣктѣшѣ шукшвлѣм пуштѣш.

Манѣар вѣрѣмѣштѣ ѣрвэзѣлѣн тыгыр - ѣалашым вѣшталтымыла?

Авѣжѣ ѣшкѣ тѣтѣжѣм здоровам куштынѣжѣ гѣнѣ, топылот тѣтѣжѣм ирѣн урдыжы, ыргѣмжѣм, тыгыр-ѣалашыжым шѣрѣн вѣшталтыжы. Цилѣнок пѣлѣнѣ вѣт, ош тыгыр-ѣалаш чимѣкѣ йажон чѣчѣш.

Сакой лѣвѣврѣкок изи ѣрвэзѣн кѣпѣм локтылѣш. Кышты лѣвѣврѣ улы, тѣшѣк чѣнчѣвлѣ, лимвлѣ лиѣш тѣнгѣлѣт. Лѣвѣврѣ воздухым локтылѣш. Эдѣмлѣн воздух тон вѣт киндѣлѣкок кэлэш. Локтылалтшы воздухтон шѣлѣмѣкѣ, локтылалтшы качмыдон икканѣкок лиѣш. „Кѣп ирѣ лижѣ“ манын, „пѣжвѣт лѣкмѣ ыражвлѣ ѣнжѣштѣ ѣасыланѣ“ манын попышна.

Сѣк пѣтѣриок кѣп ѣасыланымаш кѣц тыгыр пѣрѣгѣ. Ирѣ тыгыр-ѣалаштон топылот эдѣм ѣлѣ гѣнѣ, кѣпѣштѣш лѣвѣврѣ цилѣ тыгыр-ѣалашѣш пѣжѣн миѣ. Тидѣм ѣшѣндѣрѣш кэлэш. Ирѣ тыгыр-ѣалашым чимѣкѣ кѣп мышмы дон икканѣкок лиѣш. Вѣлвѣл тыгырым лѣвѣл тыгыр вѣрѣш чѣѣш акѣары: пиш лѣвѣврѣ пѣжѣш, кѣпѣм лѣвѣврѣтѣ.

Школыш кашташ тѣнѣлмѣшкѣ изи Ырвѣзѣлѣн ѣрнѣаштѣ
кок кѣнѣ тыгырым вѣшталтымыла. Ѧвѣвлѣ шукужок тѣнѣ
попат: „Ырвѣзѣм ирѣн урдаш пиш шуку тыгыр-ѣалаш кѣ-
лѣш. Укѣ гѣнѣ нѣмат Ыштѣш акли, лѣѣвѣрѣн донок каштѣ
аткѣрт“ маныт. Ѧвѣ ѣажо-худап пѣлѣ гѣнѣ, кым-нѣл вѣштал-
тыш тыгыр-ѣалаштонк тѣрвѣзѣм ирѣн урдѣн кѣрдѣш. Авѣзи
Ѧвѣн Ырвѣзѣжы лу вѣшталтыш тыгыр-ѣалаш улы гѣнѣѣт, со
лѣѣвѣрѣн тыгыр-ѣалаштон каштѣш. Ырвѣзѣн вѣшталтыш
тыгыр-ѣалашыжы улы гѣнѣѣт, шим тыгыр-ѣалашым шуку
киктѣш акѣары, изин-изин со мышкынок миѣш кѣлѣш.
Лѣѣвѣрѣн тыгыр-ѣалаш шуку кимѣкѣ локтылатѣш, возду-
хымат локтылѣш.

Шим тыгыр-ѣалашым кышты урдымыла?

Ырвѣзѣн шим тыгыр-ѣалашым пѣртѣштѣ урдаш ак-
ѣары, лѣѣшѣн вѣдѣрѣштѣ ѣл лѣѣшѣн короплѣашты ур-
даш кѣлѣш.

Амалым вѣр лѣѣкѣ шим тыгыр-ѣалашым пиштѣш ак-
ѣары: воздухым локтылѣш, Ырвѣзѣвлѣ эчѣ ѣасыланѣн кѣр-
дѣт. Изи Ырвѣзѣн шѣм-кѣргѣм шим тыгыр-ѣалаш пыш пиш
отравлѣѣѣ.

Ырвѣзѣм ти гѣц пѣрѣгѣдѣ!

Ырвѣзѣм ирѣн урдаш кѣлѣш. Ти Ынжѣ пашы. Ти пы-
рылмы вѣр пиш лѣгѣштѣ. Тѣдѣндон Ырвѣзѣ латнан киѣн
тырхѣн акѣрт. Эчѣ ти пырылмыжы дон сыпной тѣѣѣм
пижыктѣ.

Вѣргѣм проста лижѣ.

Ырвѣзѣн вѣргѣмжѣ проста — лижѣ. Проста вѣргѣм мыш-
каш, итѣрѣѣѣш, куштылгы лиѣш, сакой цѣр гѣц пѣрѣгѣ.

Ырвѣзѣн ирѣ тыгыр-ѣалашыжым, вѣргѣмжѣм кышты урдымыла?

Ирѣ тыгыр-ѣалашым шкапышты ѣл шѣндѣкѣштѣ ур-
даш кѣлѣш, мол вѣрѣ урдымыкы пракагѣш. Вѣлвѣл ты-
гыр-ѣалашым шкапѣш ѣл стѣнѣѣш сѣкѣн лѣвѣт шѣндѣш
кѣлѣш.

Ырвѣзѣм шоттон итѣрѣн Ылѣш тымдыда!

Изижѣ годымок Ырвѣзѣм вѣргѣмжѣм, пашмакшым то-
пылот итѣрѣѣѣш тымдаш кѣлѣш. Итѣрѣн урдымы хѣдѣр
ѣылѣ ак тѣганѣ. Ырвѣзѣвлѣ тѣцѣн пырымышты годым

йалыштым ак ыштылэп. Тиды пиш худа ылэш. Йалэш тамахань лъавырамат пөртйшкы намал толыт. Вара ти лъавыра кошкэн прак лиэш тә ышмашкы пыра, пөртйм лъавыртә, воздухым локтылэш. Эчә лъавыра лөэш сакой цэр толын кәрдэш. Ти гишән лэшәнғы попышна. Сәлбндон ырвезым пөртйш пырымыжы анзыц йажон йалжым ыштылэш тымдаш кэлэш; ыргәмжымат ик вәрә сәкәш аль пиштәш тымдаш кэлэш. Кышкышон шуэн колтым ыргәмэш пырак пиш шынзэш, аважылән погән-итырайән кашташыжы уты пәшә лиэш. Шамак тон вәлэ тымдымыла агыл, анчыктәнәт пуаш кэлэш. Ырвезы тымдыдә итыра лин акәрт. Авызи ырвезы ышләнжәт, вәсыләнәт худам ыштә, ышкәәт йасы лин кәрдэш.

Ырвезын ыргәмым прамоы шун мышташ кэлэш.

Ырвезын ыргәм шумашты мам пәләш кэлэш.

Самынь шумы ыргәм ырвезым шуку локтылэш; кынамжы курымәшок локтыл кәрдэш ырвезым.

Ырвезы ыргәм проста, чиктәш куштылгы лижы; сакой йалштыш, полдыш чыды лижы. Ырвезы изиньэкок ышкә ыргәмжым чияш-кыдашаш тымәнжы. Авәвлә тидым ашындәрышты. Ырвезылән чияш-кыдашашыжы куштылгы ыргәм лижы. ыргәмышты кәп каштарыш ыргыш ынжы ли. Ырвезылән у моды ыргәм акәл. ыргәм прамоы шумы, ыргымы лижы, кәпым йажон ләвәтшы, кәпым ынжы пәзыры. Кәп тон ыргәм лошты ирә воздух лижы.

Тор ыргәм ырвезым локтылэш.

ыргәмым пиш цаткыдын шывшын полдыштән шындымкы ырвезылән йасилиэш.

Тор тыгыр логәрәт локтылэш. Тыгыр логәр тор гынь, ыр вуй вимышкы кузаш тынәлэш. ыр шарвләм пәзырән шындымкы, вуй вимәш ыр шагалэш, вара вуй каршташ тынәлэш. Сәрәл пиштым воротникән тыгыр—шалгыш воротникән тыгыр гыц йажо. Он пәзырыш ыргәмәт пиш худа ылэш. Тор ыргәмдон оным пәзырән шындымкы, шоды — мокшыш кәплән кәрәл ирә воздух пырән акәрт. ыргәмдон пәзырән шындымкы, ырвезын пышкыды лужы какльаргәнәт кәрдэш, ырвезым курымәш локтылаш лиэш. Мышкырымәт ыштыдон пиш цаткыдын ыштәләш акйары. Мышкыр пуштын дә мокшын пәшә ыштымәшыштым әптәртәймкы, мышкыр каршташ тынәлэш. Цылкамат йал йәжын

тың кәндырадон аль йыргәшкын ыргым рэзинкыдон шывшын шындаш акйары: выр кашмым цәра, вара йал пуал шынзеш.

Тор ыргәм кәпым ак йрыкты.

Тор ыргәмыш воздух изиш вәлә пыра дә воля ыргәм тың кок пай чыды йрыктә.

Ырвэзын тыгыр - йалаш.

Ырвэзылән тәлым шукувачаш ыргәмым чиктәш кәләш „манын попышна“. Сәк пәйтәри лывәл тыгырым чиктәш кәләш. Лывәл тыгыржы воля, кымда шокшан, ик мөньер тың тыгыргә, шокшкә ыргыман лижы. Тәхән тыгырын ыргышыжы чыды лиэш, пасна шындым шокшан тыгыр ган агыл. Пиньды ыргышат тыгырышты ынжы ли. Сотыгәчын чимы тыгыржы пылвуй йактә лижы; шокшыжы пүэргәш ырвэзыләнәт, ыдыраш ырвэзыләнәт кужы лижы, 1—2 сантимәтр нәры лывәл тыгыр шокш кың кужы лижы, тиды тәләш йажо лиэш. Цәра моныр вәлән миж тыгырым аль фланьэль тыгырым чиктәш акйары. Миж тыгыр ырвэзын пышкыды шылжым ныгән колтән кәрдәш. Лывәл тыгырын мөлжы кужы лижы, мөньер тың бштәмь пышкыды полдышым иктә коктым ыргаш кәләш. Полдышыжым ырвэзы бшкәок полдыштән, колтән кртшы.

Амалаш вацмы годем ырвэзылән йори ыргымы вәс тыгырым чиктәш кәләш. Тыгыржы кужы, йал кавал йактә шошы лижы, шокшыжат кужы лижы. Сотыгәчын чимы тыгырвләжым йыдвашеш тугы мардәжышкы лыктын сакәш кәләш. Кыды ырвэзыжы амалым годем, ләвәшыжым чымән кышкә, вара кижә. Кужы тыгырым чиктәмыкы ләвәштә кия гынят, ак кижы. Тыдындон йыдым чиктым тыгырым кужы ыргаш кәләш. Кужы тыгыр ырвэзым худаш кәмәш кың пәрегә. Тыгыр мытык кынь, ырвэзы китшәйдон кыжмы вәржым моло тәкәдәлыштәш тәнгәләш. Вара ти тәкәдәлмыжы онаньизм йактә шоктән кәрдәш.

Лывәл тыгыр вәлән лыфчыкым (жилытка ганым) чиктәт. Вара лыфчыкәшыжы йалашым пижыктәт. Эч комбинацым (йалашкә, тыгыргә икараш ыргымым) чиктәт. Айыртәмынжок йалаш тон лыфчыкым прамой шун ыргаш кәләш. Лыфчык оным ынжы пәзыры, ырвэзы йонатан шүлән кәртшә. Лыфчык пәзырмыкы изи кәпән, аңысыр онан, пугыр тупан ырвэзы лиэш. Ик мөньер тың шумы лыфчык цилә он лум пәзырән шында, вара он лу шүләштылмы го-

дым шәрлән акерт лиэш. Льифчѣкѣм 15 сантимѣтр кымдык мѣнѣэр гѣц ыргымыкы йажо лиэш. Льифчѣкѣшѣ кым полдыштон анзыл монгырѣш полдыштымыла лижѣ. Льифчѣкѣн йарал ылмыжым пѣлѣнѣт кѣнѣ, полдышвлѣжѣм колтѣн, ѣрвѣзѣйлѣн шѣлѣлтѣн анчыкташ кѣлѣш. Льифчѣкѣш 3—4 сантимѣтр кымдык мѣнѣэр прѣжѣвр прѣжѣвр ыргаш кѣлѣш. Нинѣ льифчѣкѣ чимѣкѣ, кок пулышѣшѣт попазышты. Прѣжѣвлѣжѣ анзыл монгырштыжы пѣзѣ турѣ льифчѣкѣ кушѣл тѣрѣш ыргымы лиштѣ. Прѣжѣвлѣн вѣс мычашыштым пулыш кач тупышты хрѣстѣлѣ ѣштѣн полдыштѣн шѣндѣмѣлѣ. Прѣжѣвлѣжѣм кужым ѣштѣш кѣлѣш; вара кушмы сѣмѣнѣ кужѣмдѣш лиэш. Льифчѣкѣн ѣл тѣрѣшѣжѣ полдышвлѣм ыргаш кѣлѣш. Полдышвлѣшѣжѣ цылкам, йалашым полдыштат. Ат полдышты гѣнѣ, нѣнѣнѣ валаш тѣнѣлѣйт. Рѣзинкѣ полдышташ пасна полдышым льифчѣкѣш ыргымыла. Ѧрдѣжѣш ыргым полдышѣш цылка рѣзинкѣм пижѣктѣш акѣары; пижѣктѣмѣкѣ Ѧрдѣшкѣлѣ шывшын изи ѣрвѣзѣн пышкыды лужым какльартѣн кѣрдѣш. Кѣлымдѣ гѣц 1—2 сантимѣтр нѣрѣ ѣлѣкѣрѣк валыжы. Ѧрвѣзѣ пѣгѣнѣмѣкѣжѣ льифчѣкѣ тон йалаш лѣш йонѣ вѣр ѣнжѣ кот. Йалашым льифчѣкѣш полдыштымыла ѣл анзыл вѣлжѣм льифчѣкѣшкѣ ыргѣнок шѣндѣш лиэш; полдыштѣнжѣ йажорак лиэш. Шармы шомыкы молѣ йѣлѣрѣк кыдашаш лиэш. Ѧрвѣзѣн йалаш вольа лижѣ, кыргышталмыжы годым ѣрдѣ ложым шѣрѣн ѣнжѣ колты, пинѣдѣ кѣго ыргыш ѣнжѣ ли. Мѣнѣэрѣм лык пиштѣн йалашым шуаш кѣлѣш. Ѧрдѣ лѣш ыргыш ѣнжѣ ли. Йалаш прѣжѣжѣ кымдаок ѣнжѣ ли, йалашым льифчѣкѣш полдыштым вѣр кѣдѣлѣш ѣнжѣ ли, 1—2 сантимѣтр нѣрѣ кѣлымдѣ гѣц ѣлѣрѣк лижѣ. Кынамжы ѣрвѣзѣн мѣшкѣржѣ кѣжгѣмѣш (кѣгон качкын шѣндѣмѣкѣ худа шѣлш погына). Тидѣм йалаш шумы годым мондаш акѣл. Йалаш кѣснѣкѣ кѣдѣл кѣжгѣц кѣц 8—10 сантимѣтр нѣрѣ кытшы утларак лижѣ, кымдыкшы 2 сантимѣтр гѣц чѣдѣ ѣнжѣ ли, йалаш прѣжѣжѣ кѣснѣкѣшѣ, льифчѣкѣ вѣлкѣ пырыжы. Йалаш тон льифчѣкѣ лѣш йонѣ вѣр ѣнжѣ кот. Сѣдѣндон пиш тѣрѣш полдышым ыргаш акѣл, полдыш ыражшыमत тѣрѣш ѣштѣш акѣл. Полдыш онѣжым торѣш пѣчкѣн шѣргѣш кѣлѣш, полдыш ѣнжѣ колталт. Пылуѣ йактѣ йалаш ѣнжѣ шо, кыргышталаш ѣнжѣ ѣптѣртѣ, мытыкым ѣштѣш кѣлѣш.

Мѣнѣмѣн кырык марышты йалаш тон тыгырым вѣлѣ ѣрвѣзѣйлѣн чиктѣт, льифчѣкѣ молѣ нѣимат укѣ. Ти кнѣигѣштѣ

сирѣмѣ статьян кырык марывлѣат Ышкѣ мѣньѣр гѣцок Ыштѣн кѣрдѣт. Ти сирѣмѣм лачокѣшок шотлаш кѣлѣш. Мѣнмѣн пиш шуку Ырвѣзѣѣ самынь чиктѣмѣѣ донат локты-лалтѣш. Кырык мары вѣтѣвлѣ шачын вацмыкок ѣзѣм кѣрѣмдон, Ыштѣдон пидѣш тѣнгѣлѣт. Тѣдѣндон Ырвѣзѣѣ пиш слапкан кушкѣш, ѣнгѣсѣр онан, мытык шѣлышѣн, мыгыр тулан, тѣрѣнь пулышан моло лиѣш.

Ѡнгѣсѣр йалаш пиш лѣвѣргѣ, эчѣ важлом шѣрѣн колта, вара лѣгѣштѣрѣш тѣнгѣлѣш, Ырвѣзѣѣ кидшѣ дон кутанжым, кыжмы вѣржѣм ыдыркалаш тѣнгѣлѣш, вара худа привичкѣш тымѣнѣш. Ти привичкѣ Ырвѣзѣѣн здороважым локтылѣш, икѣнѣ худаѣш тымѣнѣмѣкѣ мондыкташ пиш йасы лиѣш. Сѣлѣндон худам тымѣнѣмѣш кѣц Ырвѣзѣѣм пиш пѣрѣгѣш кѣлѣш. Тор йалашым чиктѣш акѣл; Ырвѣзѣѣ кушмы сѣмѣнь йалашыжымат со когоѣмдѣн, ум ыргѣн миѣш кѣлѣш. Ныгынамат тор йалаштон Ырвѣзѣѣ Ынжѣ каш, лучи шулдѣкѣн мѣньѣрдон ыргышаш. Тѣнѣм вара пѣл и гѣц уштарѣн миѣш лиѣш.

Йалаштон льифчѣк вѣрѣш лучи комбинацым ыргаш кѣлѣш, комбинацын анзылныжы воксѣок ыргыш укѣ, йалашкѣ, тыгыргѣ икараш ылѣш; шайыл монгырштыжы кутан турѣ йалашыжы пачылтѣш. Пиш изи Ырвѣзѣѣвлѣлѣнжѣ льифчѣк тон йалаш лучи лиѣш: топылот кыдашмыла. Комбинацым чиктѣшѣт, ыргашат куштылгы, мѣньѣрѣт чѣдѣ пыра. Комбинацым льифчѣк канѣок вольѣн ыргаш кѣлѣш, шѣлѣш моло Ынжѣ ѣптѣрты, он вишок лижѣ, цѣзѣѣ вѣр Ынжѣ лѣвѣдѣлт. Комбинацым ик мѣньѣр гѣц пиштѣн шуаш кѣлѣш, пулыш качшы 3 сантѣймѣтр кымдык лижѣ, мычашѣшѣжѣ полдыш онѣм Ыштѣмѣлѣ, вара туп савала турѣ, хрѣстѣлѣ Ыштѣн полдыштымыла. Шайылныжы кутан турѣ кым полдышым ыргымыла. Кѣшнѣжѣ лѣвѣл тыгыр статьян, ѣлнѣжѣ йалаш канѣ лижѣ.

Изи Ырвѣзѣѣн тыгыр-йалаш.

Льифчѣкѣм, йалашым, комбинацым ош мѣньѣр гѣц ыргаш кѣлѣш. Тѣлѣм комбинацы вѣлѣн кужы шокшан, пышкыды, шокшы фланѣель тыгырым Ырвѣзѣѣлѣн чиктѣш кѣлѣш. Йалашыжы плвуйжым лѣвѣдшѣѣ. Ыдѣрѣш Ырвѣзѣѣлѣн льифчѣктон йалаш вѣлѣн эчѣ мытык, пылвуй йактѣ вѣлѣ шошы сарапаным чиктѣт; рѣзѣнкѣѣ, Ыштѣѣ моло Ынжѣ ли. Школыш каштымы Ыдѣрѣш Ырвѣзѣѣлѣнѣт, пѣѣргѣш Ырвѣзѣѣлѣнѣт икѣнѣ ыргѣмѣмок чиктѣмѣлѣ. ыргѣмжѣѣ вольѣ лижѣ. Пѣѣргѣш Ырвѣзѣѣн вѣлѣ ыргѣм йажо: йалаштон тыгыр

вэлэ. Нинь ёрвэзылән, төргэштйләш, кыргышталаш моло ак әптёртөп. Ыдырәш ёрвэзын сарапаным кужым ыргән шйндймыккй, сарапан ашкәдәш әптёртә, ёдырәш ёрвэзынәт кыргышталмыжы шоәш вәт.

Шукужок әвәвлә празныкәш йажо ыргәмбм ыргат, такәш кодым чйәшбжй худа, шулдәкән мйньәр гыц ыргат, ыргымышты годым шокшы — үштйм воксәок ак шанәп. Пүэргәш ёрвэзылән шокшы годым празнык кәчй ёштйрәш ыргәмбм чиктән шйндәт, ёдырәш ёрвэзыләнжй вёцкёж — йонгата ыргәмбм чиктәт. Ёрвэзым со ик статьянок чиктәш кәләш; үштй годым шокшы ыргәмбм, шокшы годым куштылгы ыргәмбм чиктймйлә. Празнык ыргәмбм ёштймй шоәш кйнь, вйләц аяжаш вәлә йажо лижй агыл, ёрыктй-мәшбжәт лижй. Тоны пәшә ёштймбжй годым, ёрвэзылән запоным чиктәш кәләш. Вара запонжы тыгыржым ләвәд шйндә. Вуйыш чимй ыражшы (логәржй) запонжын вольа лижй, ёрвэзы ёшкәок чйә-кыдаш кәртшй. Пулыш кач пиштймй прәжәжым түпәш хрәстйлә ёштән конгыла лйвәл дурә ыргән шйндәш кәләш. Тәхәнә запон ёрвэзылән чйәшбжй куштылгы лиәш.

Вйлән чимй ыргәм.

Үштйрәк вәрәмән түгы мадаш кәмбжй годым ёрвэзылән пёртыштй чимй тыгыр вйлән эчә питмй тыгыр-йалашым чиктймйлә.

Пиш үштй годым эчә шокшы тыгырвән ыжгам әль мбжәрбм, пинжәкйм чиктәш кәләш. Шокшы пёртыштй тәлймәт вёцкёж ыргәмбм чиктймйлә. Шуку ёдырәмәшбжок ёрвэзым пёртыштй шйнзйм годымат шокшын чиктәт. Тәнгә чиктймккй түгы тыгыр вәлә моло кыргыж ләкмккй ёрвэзы прустуйән кәрдәш. Ёрвэзым пиш үштәт, пиш шокшат локтыләш. Тёдындон ёрвэзым чиктән мышташ кәләш. Питмй йалаш нәлмй годым йалашыжым когоракым конгыла лйвәккй шошым нәләш кәләш, какльанымй годым моло ёнжй әптёртй.

Пиш үштй годым миж тыгыр-йалаш вйлән мытык ваткан әль куштылгы каваштан пинжәкйм ёрвэзылән чиктәш кәләш; кыргышталашыжы, лым капайыл кашташыжы ёрвэзылән ёнжй әптёртй. Ёрвэзым нымат ак әптёртй гынь вәлә тунйш мадышыжы йажон чучәш.

Ышкылыш каштымы ёрвэзы кәчй мычкы со кыргышталәш. Тидйм мондаш акәл. Сәдындон изи ёрвэзын ыргәмжй тор ёнжй ли. Әвәштй прустуйымаш кйц лүдын

кок пачаш ыргэмьм чиктэн шьндят. Вара ырвэзы мэшак кань лин шьнзэш, ольицаштты моло тэрванэнат акэрт лиэш. Сэдьндон вара кижя да кахыраш тынгалэш, рун вазын шьнзэш.

Цылка.

Тэлбм ырвэзылән кужы цылкам чиктәш кэлэш. Цылка вьлән мижгэм лижы. Цылкажы тэлбмат, кангыжымат пу-мажный шьртты гьц пидмь лижы. Миж цылка дон иал пужалтэш, пиш худа пыш лиэш. Эчэ лывыргы йал пиш кижя, миж цылкаат вара ырыктэн ак кэрт лиэш. Иал парньавләм цылка ынжы пьзыры, парньавлә вольан тэрваньл кэрдышты.

Цылка йалштыш.

Цылка йалштышым рэзинкы гьц аль мьньэр гьц ыштат. Брэзинкын ик мычашэшыжы мьньэр лаштыкым ыргэн, полдыш онгым ыштат, вэс мычашэшыжы полдышым ыргэн, анзыл вэлән лыфчыкышкыжы пижыктат. Ордьжэш пижыктымыкы топылот ордьшкылә шывшын ырвэзын пышкыды лужым тьрынь колтэн кэрдэш.

Йалэш чимь.

Йалэш чимь тор, пьзырышы лимыкы курымэш ырвэзын йалым локтылэш. Йалэш чимь мол ыргэм ганьок прамой лижы, йал лапам ынжы локтыл. Йалэш чимь тэлбм кижымаш кьц, кангыжым ырымаш кьц, ньрымаш кьц, прэымаш кьц пэрэгыжы. Йал лапа йонгата тэрваньл кэрдшы. Тор пашмак йал кьчым карштараш тынгалэш. Эчэ тор пашмакым чимыкы, кукшы шьгыльвлә лит, йал лапа лу худаэмэш, йал парньавлә вьлшэля-вьлшэля лин шьнзыт. Брэвэзылән пашмакым кок йалэш висыктэн йори ыргыкташ кэлэш. Йалжым шалгымашты висыктымылә. Тьнам вэлэ йаралын висаш лиэш. Чимь годым пашмак вольа лижы. Йал форман пашмак вэлэ йажо лиэш. „Скороход“ манмы сандалы йалэш пиш йажо.

Лап кавалаң, кымда нэрән, кыргышталаш куштылгы лижы пашмак. Брэвэзы йал топылот кушкынок миә. Сэдьндон пашмак тор, изи ынжы ли. Мижгэмьм пьртышты чиктәш акэл, тьгы лакмь годым вэлэ чиктәш кэлэш. Ньрымаш кьц мижгэм вьлән калошым чиктәш кэлэш. Тьц пырымыкы, калошым кыдашмыла. Кыдыжы йыдымат калошым ак кыдашэп. Тьдьндон мижгэмжы кошкэн акэрт. Брэвэзы

вара лывыргы мижгэмьмок ирок чиэн шьндә. Мижгэмьм со ик йалэш пәлым бьштән чиктәш кәлэш. Тәнә топылот вургымла — шалахай пәлы лиэш. Мижгэм волба лижы, воксөк йалым бнжы пьзыры.

Мижгэмьм тәлымәт пөртышты чиктәш акәл, лучи мьнээр пашмакым чиктәш кәлэш.

Вуйәш чимь

Шьжым дон шошым пидмы миж калпакым брвезьлән чиктёмьлә. Пидмы калпакым мардәжән годым моло кән вацмаш кьц пьлыш үл монгырышкок шывшыл шьндәш лиэш. Бьштырәш кьцәт калпакым бьштәш лиэш. Тәләш „шьбөм“ манмы калпак йажо. Ушты годым шльбьмын пьлышыжым валташ лиэш, шокшы годым лүктәл шьндәш лиэш.

Шльбөм ләпкәмәт, шүмәт ләвәдәш. Тәхәнь калпакым чиктёмькы кого савыцымаг йалшташ акәл. Тәлым чимь калпакым куштылгы бьштырәш кьц ваткы пиштән ыргат. Мамык пиштән ыргаш акйары: мамык пиш вуйым ыдырыкта. Калпак нәржым, пьлышыжым, куштылгы шарга гьц бьштәш лиэш.

Пижоргы.

Тәлым миж пижоргым чиктёмьлә. Пижоргы пәрчәткә гьц йажо ыләш. Пижоргышты парньавлә икарашты лит тә кит ак кижы.

Школыш каштым изи брвезьм кьцә чиктёмьлә?

Тәлым выргәм брвезьм ушты гьц пәрәгә, кәнжым шокшы, выргәм акәл, брвезьм монгыржы ирә воздухышты лижы. Хоть махань куштылгы выргәмәт кәпьштыш пүж вьдым, льявьрәм со әрә. Цәрә монгыр пиш йажон шүлә. Кәп шүләшым тәвә тәнә пәләш лиэш: ушты пөртышты тьгырым лишән цәрән шагалмыкы, тьгыр пүжәлт шьнзәш; тыгыр чиэн шагалмыкы тьгыр ак пүжәлт. Кәп пиш шуку воздухым бьшкә көргьжы гьц лыктәш. Воздух цәрә монгырым кошта, итйрәйә, вьр йажон кашташ тьнәләш. Сәдындон кәнжым, кәчы пиш шокшы годым, брвезь цәрәнок кашшы. Кәчышты тәнә кашмыкы брвезь здорова, пиньды кәпан лиэш. Кәнжы выргәм кәпым чьдын ләвәтшы, шукужок кәп цәрә лижы.

Кәпым кәчѣ айарышты ырықтымыккы кәплән пиш йажо лиэш. Кәчѣ мӯландѣ вѣлнѣш ылымашым пуа. Вольыкат, пушангывләәт кәчѣ гыц пасна ылән акэртәп. Кәнгѣжымәт кышты кәчѣ улы, тѣштѣ вәлә пушангы кушкәш. Кәчѣ вѣрым итѣрайә, кәпым пингѣдәмдә, цәр пижыктыш изи шукшвләм (микровѣләм) пуштәш. Выргәм вашт, кавашты вашт, шѣл вашт кп кѣргѣшккы айар пыра, кишкәштѣш, шодыштыш, мокшыштыш заразым пуштәш.

Соталгы, вѣцкыж мѣньәр гыц ыргым выргәм вашт, кәп кѣргѣшккы айар йѣлә пыра. „Тидѣлән ынъанашәт акли“ манын кәрдыт кыдыжы. Кәчѣштѣ шимѣ, кѣжгѣ выргәм дон вәлә шокшы. Тидѣм тәнгә пәләш лиэш: кәчѣ гыц мә вѣлкына кок йиш айар тѣкнә; иктыжѣ ырыктышы ыләш, вѣсѣжѣ химичәски ыләш.

Кәчѣ шокшым ош выргәм вѣлкыжѣ ак нәл. Сәдѣндон ош выргәм дон шокшы годымат йонгата. Химичәски айаржы вѣцкыж ош мѣньәр вашт йажон кәә. Тидѣ кәплән здоровам пуа. Сәдѣндон кәнгѣжым изи ыргәмәлән куштылгы, ош выргәмѣм чиктәш кәләш.

Кәнгѣж выргәм.

Пүэргѣ ыргәмәләнәт, ыдѣрәш ыргәмәләнәт кәнгѣж ыргәм иканы лижѣ, шокштымы, кымда, йонгата шүәшән лижѣ, он виш лижѣ, үлкѣләжѣ выргәм ыргәмѣн пәл әрдѣжѣм вәлә ләвәтшѣ.

Йалашым пулыш кач прәжәдон вәлә цәрә могырәш чиктѣмѣлә. Тупыштыжы прәжәжым хрәстѣлә ыштән полдыштымла. Йалаш прәжә вәрәш рѣзинкѣм ыштәш акйары: кәпым пѣзѣрә, вѣр кашмашым цәрә. Хоть мам ыргымы годымат тәвә тидѣм ашынәдәрәш кәләш: ыргәмѣн выргәм ләлѣцшѣ цилә пулыш вѣлнѣ вәлә лижѣ, кәпым ынжѣ тәмдѣ.

Ик кәчѣшток ыргәмәлән шуку гәнә ыргәмѣм вәшталтылмыла. Уштѣрәк кодым шокшыракын чиктѣмѣлә, шокшы годым комбинацы вәлә лижѣ. Авәштѣ ыргәмѣштѣм анчән, чиктән мыштышты, ыргәмѣ ынжѣ кижѣ, ынжѣ ыры. ыргәмѣ пүжәлт шѣцмѣм авәжѣ ужәш кынь, йѣләрәк вәс кукушы, куштылдырак тыгырым чиктѣжѣ; кижә гынь, шокшым чиктѣжѣ. ыргәмѣн „кижәнәм“ манмыжым вычаш акәл. ыргәмѣ пиш мәдәш тә кижѣмѣжымәт, ыргәмѣжымәт ак цаклы. Сәдѣндон авәжѣ ышкәок пәлѣжѣ, ыргәмѣм вәшталтыжы.

Кангыж вэрэмән йалэш чимй.

Кангыжым йалым пиш вьдылэш акэл. Ёрвэзым цэрә йала кашташ тымдаш кэлэш. Ирэ пөртйштй, вьйт тьрйш-тй, ошмашты, ирэ шуды вьлнй, Ёрвэзы здорова лиэш, кәпшй пингьдэмэш, сакой цэрйм сьнгән кәрдышй лиэш. Охоньца, кұ моло улы гьнь, йалэш сандальым, аль мьньер пашмакым чиктәш кэлэш. Уштйрәк кодым муш шьртйдон пидмй цылкам чиктәш кэлэш. Шокшы годым цылка акэл, цылка пракым вэлә пога, йалым пужәлтәрә, каваштылан ирэ воздух тон шүләш әптйртә.

Ёрвэзы кыргышталмаштыжы йалжым шушырта гьнь, ййләрәк йодым шьрән, утйужым ош мьньер лаштык тон шушйртым вәржым пидьн шьндәш кэлэш. Шушырым, әнгьрәмшйпадым лиштән, льявьрән савыцтон вьдйлмькй заразы попазән кәрдэш.

Кангыж вэрэмән вуйәш чимй.

Кангыж вэрэмән пиш ушток-шокшок агыл гьнь, Ёрвэзы цэрә вуйа кәпшй. Вуйын ёшкьмжым ёшкә пәрэгьмәшйжй улы. Картузы моло акэл. Кэчй пиш ёрйктймй годым вэлә ош пумажнй калпакым чиктймлә, аль ош савыцым йалштймла. Шокшы годым шим савыцым йалшташ акйары. Мәнмән со шим савыцым вэлә йалштат, „ош савыц пиш льявьргә“ маньт. Ош ұпән ёрвэзывлә ньимадәок айарышты каштын кәрдыт: ош ұп шокшым пиш ак шывш.

Лачы ёрвэзын кәпшым айарәш ёрйктәш кэлэш. Вара тйшәкок төрләнән кәрдэш. Лачы (рахит) ёрвэзым куштылгы тыгырдон урдаш кэлэш, изиш вэлә тыгыр кәпшым левэдшй, онжы моло цәрәок лижй. Вишкьдй вьрән ёрвэзымәт тәгәок анчаш кэлэш.

Әвәжй әшйндәрйжй, ёрвэзыжәт пушәнй дон пәләдыш каньок, ирэ воздухтә, кэчй гьц пасна кушкын акәрт. Сәдьндон каждый кэчйньок, айаран годым, ёрвэзым тунй урдымла.

Кангыж выргәм ыргым годым тидым цилә әшйндәрәш кэлэш. Кэчй ёрйктйм годым выргәм ьнжй әптйртй; кавашты шүлән, кәпым ирйктән кәртшй.

ТҮН АЛТЫШ ВЛА

	Стр.
1. Ырвэзым йаралын чиктыда	1
2. Изи Ырвэзылэн малын ыргэм кэлэш	—
3. Ыштн гыцат, шокшы гыцат ыргэм пэрэгә	2
4. Махань Ыштыраш кыц, мыньер гыц Ырвэзылэн ыргэмьм ыргаш кэлэш	5
5. Ырвэзын ыргэмьм итыран урдыда	7
6. Ырвэзын ыргэмьм прамой шун мышташ кэлэш	11
7. Школыш каштым изи Ырвэзым кыцэ чиктымьлә	17
8. Кәнгыж вэрәмән йалэш чимы	19
9. Кәнгыж вэрәмән вуйэш чимы	—

Отвѣтств. редактор *Алексеев Э. А.* Технич. редактор *А. Страупман.*
Книга слана в набор 4/III-1932 г. Подписана к печати 10/V-1932 г. Учгиз
3081 У-70. Уполю. Главлита В-10234. Зак № 270. Тираж 2000 экз.
П. л. 11¼. Бумага 82×111 см. 77056 тип. знак. на 1 бум. л. Бум. л. 625

112

Акшы 12 коп.

Цена 12 коп.

У-70 н.

18513

Г.П.Б. в Лнгр.	Ц
О.Э. 1932 г.	
Акт № 265	

Н | Мар. г.
2-434

М. ГРИНБЕРГ
ОДЕВАЙТЕ РЕБЕНКА
ПРАВИЛЬНО

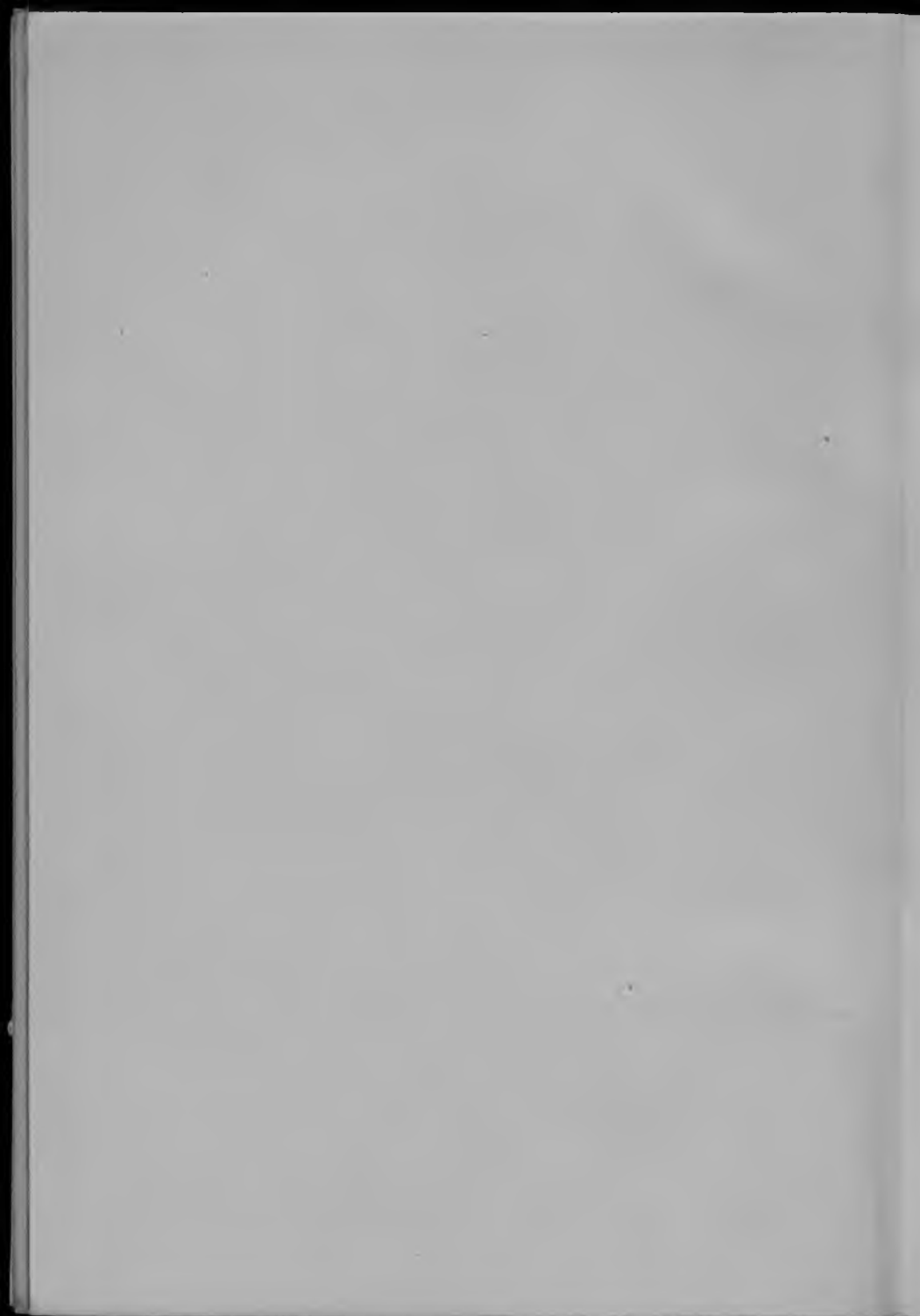
На горно-марийском языке

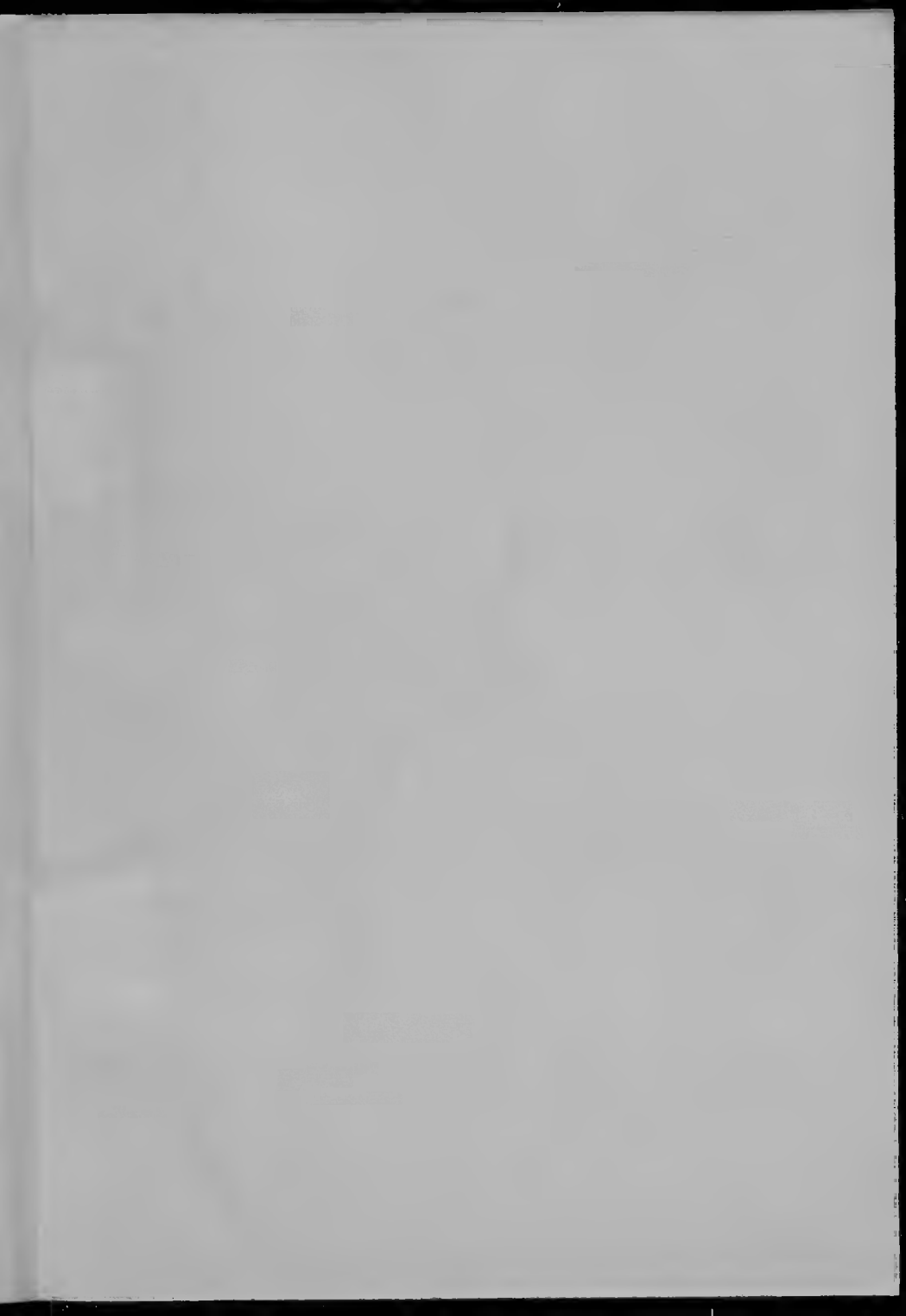
Handwritten mark resembling a large 'V' or checkmark, with some scribbles above it.

оп.

г.
34

во

	Map.
	2-434